

PHILOSOPHICAL CONTENT AND ESSENCE OF THE CONCEPT OF “LEGAL KNOWLEDGE”

Navruz Abdulajonovich Nuritdinov

independent researcher

Fergana State University

Fergana, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: law, legal cognition, legal consciousness, philosophy of law, critical thinking, efficiency of reforms, development of society.

Received: 16.09.24

Accepted: 18.09.24

Published: 20.09.24

Abstract: This article highlights the philosophically diverse content of the concept of “legal knowledge”, the philosophy of law and its components, various approaches, analysis of concepts, legal norms, values and moral principles, the fact that critical thinking is the basis of future development, the influence of the formation of legal consciousness on the development of society.

“HUQUQIY BILISH” TUSHUNCHASINING FALSAFIY MAZMUN VA MOHIYATI

Navruz Abdulajonovich Nuritdinov

mustaqil tadqiqotchi

Farg‘ona davlat universiteti

Farg‘ona, O‘zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so‘zlar: huquq, huquqiy bilish, huquqiy ong, huquq falsafasi, tanqidiy tafakkur, islohotlar samaradorligi, jamiyat taraqqiyoti.

Annotatsiya: Ushbu maqolada “huquqiy bilish” tushunchasining falsafiy jihatdan turlicha mazmun-mohiyati, huquq falsafasi va uning tarkibiy qismlari, turli yondashuvlar, konsepsiyalar tahlili, huquqiy normalar, qadriyatlar va axloqiy tamoyillar, tanqidiy tafakkur kelajak rivojining asosi ekanligi, huquqiy ong shakllanishining jamiyat taraqqiyotiga ta'siri yoritib berilgan.

ФИЛОСОФСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ И СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ “ПРАВОВОЕ ПОЗНАНИЕ”

Навруз Абдулажонович Нуритдинов

независимый исследователь

Ферганский государственный университет

Фергана, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова:	право, философия, правосознание, критическое мышление, эффективность реформ, прогресс общества.	Аннотация:	В данной статье освещается философски различное содержание понятия "правосознание", философия права и ее составляющие, анализ различных подходов, понятий, правовых норм, ценностей и этических принципов, обоснование будущего развития критического мышления, влияние формирования правосознания на развитие общества.
------------------------	---	-------------------	--

KIRISH

Huquqiy bilish tushunchasini falsafiy nuqtai nazardan turlicha talqin qilish mumkin. Avvalo, huquqiy bilish qonun haqidagi asosli haqiqiy e'tiqodlarni, shu jumladan huquqiy tamoyillarni, qonunlarni, sud amaliyotini va huquqiy asoslarni tushunishni anglatadi. Bu nuqtai nazar huquqiy bilishning tabiati va ko'lamini ta'kidlaydi. Huquqiy bilish qonunni tanqidiy tekshirishni, uning taxminlarini, hokimiyat munosabatlarini va jamiyatga ta'sirini shubha ostiga olishni o'z ichiga oladi. Bu nuqtai nazar qonunning tengsizlikni qanday davom ettirishi va adolatga yaxshiroq xizmat qilish uchun uni qanday isloh qilish mumkinligini chuqurroq tahlil qilishni targ'ib qilib, huquqiy bilishning an'anaviy tushunchalariga qarshi chiqadi.

Huquqiy bilish qonunchilikning murakkab tomonlarini o'rganish va tushunish, adolatni ta'minlash va huquqiy jarayonlarda samarali ishtirok etish uchun zarurdir.

ASOSIY QISM

Huquqiy bilish qonunda o'rnatilgan normalar, qadriyatlar va axloqiy tamoyillarni tushunish va izohlashni o'z ichiga oladi. Bu nuqtai nazar huquqiy bilishning axloqiy o'lchovlarini ko'rib chiqadi, huquqiy qoidalar va tamoyillar jamiyat qadriyatlarini qanday aks ettirishi va ular xatti-harakatni qanday boshqarishi kerakligini o'rganadi. Huquqiy bilish huquqiy matnlarni, kontekstlarni va amaliyotlarni sharhlovchi sub'ektlarni o'z ichiga oladi. Bu yondashuv huquqiy sub'ektlar (sudyalalar, advokatlar, olimlar) huquqiy tushunchani shakllantirishda kontekst, an'ana va sub'ektiv talqinning rolini ta'kidlab, huquqiy matnlarni qanday izohlashi va qo'llashiga qaraydi. Bizning nazarimizda, huquqiy bilish - bu jamiyatdagi huquqni, shu jumladan huquqiy normalarni yaratish, tarqatish va qabul qilishni shakllantiradigan ijtimoiy jarayonlarni jamoaviy tushunishdir. Bu nuqtai nazar huquqiy bilishga ijtimoiy tuzilmalar, kuch dinamikasi va madaniy omillar ta'sirini va uning kengroq ijtimoiy doiralarda qanday ishlashini o'rganadi.

Huquqiy bilish - bu qonunni, huquqiy tamoyillarni, jarayonlarni tushunish va bilish, ularni turli sharoitlarda qo'llash qobiliyatidir. Huquqiy bilish qonunlar, sud amaliyoti, huquqiy tartib-qoidalar, tenglik va adolat tamoyillarini tushunish kabi keng qamrovli ma'lumot va ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Qonun chiqaruvchi organlar tomonidan qabul qilingan yozma qonunlar, masalan,

aktlar, nizomlar va qoidalarni bilishdir. Sud amaliyotida bu qonunlarni sharhlovchi va muayyan ishlarga huquqiy tamoyillarni qo'llaydigan sud qarorlari va pretsedentlar bilan tanishishdir.

Hozirgi davrda har bir huquqiy gnoseologiya boshqa son-sanoqsiz fanlar, nazariyalar va hatto usullarning nomlari bilan qamrab olinadi. Gnoseologiyani tor talqin bilan sof ilmiy soha bilan chegaralab qo'yuvchilar bor bo'lsa, uni sof falsafiy soha bilan chegaralovchilar ham bor va bu ikki guruh ijtimoiy fanlarda gnoseologiya yoki huquqiy gnoseologiya bo'lishi mumkin emasligini ta'kidlaydilar. Ayrim huquq faylasuflari gnoseologik soha falsafadan boshqa narsa bo'la olmaydi, modomiki u fan bo'lmasa, "Huquq falsafasi" allaqachon ko'rib chiqilayotgan sohani qamrab olgan, bu holda gnoseologiya so'zi kerak emas, deb da'vo qilishi ham mumkin. Jan Piajedan keyin gnoseologiya va tabiiy fanlarga eng yaqin bo'lgan ijtimoiy fanlar o'rtasida aloqa o'rnatar ekan, yuridik fanni gnoseologiyadan deyarli ajratib qo'yuvchilar ham bor[1].

Huquqiy gnoseologiya yuridik fan yo'q deb da'vo qiladigan yuristlar uchun hech qanday ma'noga ega bo'lmaydi. Huquqiy gnoseologiya yoki har qanday gnoseologik huquqiy yondashuvning mavjudligini ma'nosiz deb hisoblaydiganlar bilan bir qatorda, ular yuridik fanning mavjudligini qabul qilmaydilar yoki fanga juda reduksionistik ma'no beradilar, shuningdek, ijobiy epistemologiya yoki epistemologiyaga xos deb ta'kidlaydiganlar ham bor. Bunday yondashuv boshqa ijtimoiy fanlarga faqat ayrim huquqiy fanlarda qabul qilinishi mumkin. Ularning fikricha, me'yorlar tizimidan tashkil topgan huquq hamisha u yoki bu qadriyatga amal qilishi sababli, gnoseologiyaga ko'proq mos keladigan ilmiy yo'lga faqat huquqiy sotsiologiya yoki huquqiy antropologiya orqali kirish mumkin. Boshqa tomondan, bunday cheklovchi dalillarning barchasiga qarshi bo'lganlar va huquqqa xos gnoseologiya bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydiganlar bilim nazariyasi va bu nazariyaning usulini butun yuridik fan uchun boshqa fanlardan ajratib turadigan holda ko'rib chiqadilar. Ushbu ta'riflar chalkashligida, agar huquq ijtimoiy fanlar doirasidagi fan sifatida qaralsa, yuridik gnoseologiya o'zining eng umumiy va muammosiz ta'rifida "huquqiy bilishni va umuman yuridik fanni tanqidiy tekshirish" bo'lishi mumkin, shu jumladan turli xil yondashuvlar ham ilgari suriladi[2].

Huquqiy metodologiya va usullar muammosi ham har bir izlanishga xos ontologik va epistemologik chegaralar doirasida ko'rib chiqilishi kerak. Huquqiy metodologiya huquqiy usul emas, balki "huquqiy usullar haqidagi fan" (yuridik fan usullarini o'rganish). Masalan, huquqiy metodologiya doirasida deterministik usul idealistik usul yoki teleologik, utilitar, funksional usullarga mutlaqo zid bo'ladi. Albatta, advokatning usuli nohuquqning uslubiga mos kelmaydi, lekin huquqiy metodologiya ularning har ikkalasini ham bir-biridan farq qiladi. Agar bu farqlar e'tibordan chetda qolsa, gnoseologiya, metodologiya va uslubga oid chalkashliklar yuzaga keladi. Bizningcha "Usul darslari" dagi quyidagi so'zlarni qo'shish mumkin: Usul bo'lgan hamma narsa deduksiya, lekin fanni yaratish uchun hech qanday deduksiya, hech qanday usul yetarli emas.

Shu ma'noda eksperiment bilan bog'liqlik bilimlar taraqqiyoti uchun fundamental ahamiyatga ega bo'lib, tom ma'noda kashfiyot munosabatlari bo'lgan bu munosabatni metod qoidalari doirasida kodlash mumkin emas[3].

Pozitiv huquqning har bir shakllanishida intellektual elementlarning rolini hisobga olgan Fransua Jeni "gnoseologik" fikrlash tashabbusining yagona vakili bo'lib qoldi. Biroq, unga ko'ra, Jeni pozitiv xususiy huquqda fan va texnologiyada huquqiy epistemologiyaga urinish bo'lsa - da, u huquqiy epistemologiyani ta'rifini emas, balki huquqiy metodologiyani aniqladi. Huquqiy epistemologiya va huquqiy metodologiya o'rtasidagi farq tobora noaniq bo'lib qolgan ushbu kontekstda Jenining muhim nazariyasiga metodologiya va usullar o'rtasidagi munosabatlar nuqtai nazaridan qayta-qayta qarash kerak[4].

Huquqiy gnoseologiyani negizida tabiiy-huquqiy gnoseologiya va tabiiy huquq o'rtasidagi munosabatlar muammosi, huquqning ob'ektiv belgilarini huquqiy bilishning asosiy belgilari sifatida tushunish yotadi. Ushbu yondashuv bilan huquqiy bilishning maqsadi huquqiy huquqning mohiyatini, uni amaldagi qonun sifatida tasdiqlash shartlarini ob'ektiv bilishdir. Shu bilan birga, davlat odatda amaldagi qonunni qonuniy kuchga kiritish uchun zarur bo'lgan yuridik shaxs sifatida qabul qilinadi. Zo'ravonlik faqat davlat tomonidan huquqiy ta'sir ko'rsatish shaklida qonuniy asosga ega bo'lishi mumkin. Ana shu gnoseologik pozitsiyalar, inson huquq va erkinliklari g'oya va tamoyillari asosida qonun ustuvorligi shakllanib, milliy va xalqaro huquqda mustahkamlangan. Legizm epistemologiyasi huquq sifatida tan olinmaydi, bu rasmiy hukumatning majburiy o'rnatilishi, shunchaki buyruqdir. Bunday gnoseologik yondashuv faqat ikkita asosiy empirik haqiqatda namoyon bo'ladi: amaldagi huquqning rasmiy manbalarida va qonun chiqaruvchining fikrida o'zini namoyon qiladigan pragmatik-pozitivistik yo'nalishdir. Shunday qilib, huquqning o'ziga xos bilish hodisasi sifatidagi huquqiy mohiyatidan ajralishi mavjud. Huquqiy gnoseologiyani predmeti – pozitiv huquq, maqsadi esa huquq dogmasi, ya'ni pozitiv huquq, uni o'rganish, izohlash, tizimlashtirish, izohlash usullari haqidagi konseptual g'oyalar majmuidir.

Huquq tushunchasi birlikning umumlashtiruvchi omili sifatida, tushuncha sifatida turli potentsiallarni, kuchli tomonlarni, imkoniyatlarni partiyalarga, tarkibiy qismlarga ajratadi, bo'linishni belgilaydi. Fikrlash mezonlari huquqiy sohada adolatli taqsimlashni belgilaydi. Huquqiy tuzilish nuqtai nazaridan (masalan, huquqiy ifoda vakolat, lavozim, javobgarlik, majburiyat kabi elementlardan iborat)o'ziga, ichida boy, shuningdek, bo'linuvchi, bo'linuvchi hududlar shaklida. Insonlar taraqqiyot va taraqqiyotning barcha sohalarida, olayotgan mahsulotlarda huquqlarga ega. Shuningdek, umumiy darajada qonun birlashtirilib, umumiy xususiyatga ega bo'lganidek, alohida xususiyatga ham ega bo'ladi. Masalan, odamlarning fuqarolik huquqlari umumlashtirilgan. U juda keng huquqlarga ega. Masalan, bolalar huquqlari

umumlashtirilgan. Uning tarkibida ko‘plab huquqiy normalar mavjud. Bolalar huquqlari va fuqarolik huquqlari o‘z-o‘zidan alohida huquqlardir. Ya’ni, u universal huquqlardan tashqari, maxsus va o‘ziga xos huquqlarni ham tashkil qiladi. Huquqning bunday sohalari umuminsoniy huquqlar sohasidagi chiziqlar bilan ajratilgan.

Huquq falsafasida fikrlar umuminsoniy va o‘ziga xos bo‘lishi zarur. Bu shartlilik, ta’kidlanganidek, soyalar, turli xil rang kombinatsiyalaridan iboratdir. Tarkibni xilma-xillik va rang-baranglik nuqtai nazaridan tahlil qilish chuqur huquq falsafasini yaratadi. Huquqning falsafasi va falsafiy mohiyati uning mansubligining (individualligining) taraqqiyot yo‘li bilan qo‘lga kiritilganlar bilan uyg‘un bog‘lanishidadir. Qonun insonning dinamik rivojlanish jarayonida erishgan narsasi ustidan hokimiyatga ega ekanligi haqidagi fikrni asoslaydi. Huquq va uning mazmunini ifodalovchi normalar tizimining tuzilishi va shaklining birligida huquq falsafasini yaratadi. Huquqning mohiyati uning qadriyat mazmunida ifodalanadi.

Huquq - bu qadriyat bo‘lib, u moddiy va ma’naviy yaxlitlikni avloddan-avlodga o‘tkazib turadi. Bu yerda vaqtinchalik shartga aylanadi. Huquqiy normalarda o‘z aksini topgan g‘oyalar silsilasi moddiy va ma’naviy qadriyatlarni meros qilib oladi. Bu yerda qonun madaniy meros mulkiga ega. Qonun kuchlar, mulkchilik, tegishlilik, moddiy dunyoga, jismoniy ob’ektlarga tegishlilikni yaratadi.

Ta’kidlanganidek, huquq tushunchasi keng, uning sub’ektlari va ob’ektlari ko‘p qirrali va keng qamrovlidir. Shu nuqtai nazardan qaraganda, konsepsiya bir qator elementlarni o‘z ichiga oladi. Huquq tushunchasi chuqurdir, chunki u moddiy va ijtimoiy, rasmiy va madaniydir. Qonun odatda insonga hamroh bo‘ladi. Shuning uchun u odamlarni parda kabi qoplaydi va ularni soyabondek himoya qiladi. O‘zaro munosabatlarda unga maqom beradi. U insoniy axloqni kafolatlaydi, konservatizmni yaratadi. Ularning harakatlarini me’yor va o‘lchamlarga moslashtiradi. Huquq inson harakatlarining asosiy maqomi bo‘lib xizmat qiladi. Inson o‘zining tabiiy huquqiga ega ekanligini tushunadi. Atrof-muhit ana shu tabiiy huquqlarni himoya qiluvchi, himoya qiluvchi va saqlaydigan manbadir. Demak, huquq falsafasi shundan iboratki, inson o‘zini mehnat jarayonida, bu hayotni bir lahzada amalga oshirishdan iborat fikrlar tizimi. Bu turli xil in’ikoslar majmuasidir.

Huquq konseptualdir, chunki u barcha sohalarda, makon va zamonda shaxslarga hamda barcha yoshdagi odamlarga taalluqlidir. U barcha yoshdagilarni birlashtiradi. Yosh nuqtai nazaridan, qobiliyat iste’dod mezoni bo‘yicha bo‘linuvchi funksiyani bajaradi. Shu bilan birga, odamlar turli tarkib va hajmdagi huquqlarga ega. Masalan, odamlar bir vaqtning o‘zida asosiy huquq va erkinliklarga, shuningdek, muayyan sohalardagi huquqlarga ega. Insonlarning konstitutsiyaviy huquqlari doimiydir, prinsipial jihatdan cheklanmagan.

Inson huquqlarining falsafiy mohiyati ham asosiy huquq va erkinliklar insoniy ko'rsatkichlarni - ma'naviy va moddiy ko'rsatkichlarni tizimli ravishda ifodalaydi. Insonning asosiy huquq va erkinliklarining maqomi tarkibi bilan belgilanadi. Bu me'yorlar tizimidan qo'shimcha huquqlar, mustahkamlovchi va ortib borayotgan huquqlar mavjud. Hozirgi davrda ijtimoiy ongning fundamental asosini tashkil etuvchi huquqiy bilish tushunchasining asl mazmun-mohiyatini bilishga bo'lgan intilish tobora kuchayib bormoqda. Chunki bugungi kunda kishilarning o'z ajdodlari, milliy huquqiy-madaniy merosi haqida ob'ektiv va ishonchli ma'lumot olishga bo'lgan intilishi yanada ortib bormoqda. Bu jarayon o'z navbatida har bir insonning o'z-o'zini anglashi va qat'iy fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishida va hayot yo'lini tanlashga katta yordam beradi. Zero "O'zlikni anglash tarixni bilishdan boshlanadi"[5]. Shuningdek, huquqiy bilish nafaqat jamiyatning o'zini anglash xususiyatini belgilaydi, balki bugungi kun insoni uchun zarur bo'lgan milliy va madaniy o'ziga xoslik tuyg'usini shakllantiradi va uni yanada mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu nuqtai-nazardan qaraganda, huquqiy bilish bu huquqiy voqelikni aks ettirishning ratsional shaklidir. Bizning izohimiz bo'yicha huquqiy bilish deganda odatda o'tmishdagi muayyan bir voqelikni huquqiy bilish jarayonida olingan, amaliyotda tekshirilgan va mantiqan asoslangan natijasi, mazkur voqelikning inson ongida tasavvurlar, tushunchalar, mulohazalar, nazariyalar sifatida aks ettirilishi tushuniladi. Huquqiy bilishning asosiy vazifasi manbada qayd qilingan dalillar asosida nafaqat yangi bilim olish, balki mavjud huquqiy manbada bevosita qayd qilinmagan yangi bilimlarni shakllantirishdan iboratdir. Shu nuqtai-nazardan qaraganda, huquqiy bilishni shartli ravishda (bilish usullariga ko'ra) quyidagi uch darajaga ajratish mumkin deb hisoblash to'g'ri bo'ladi:

1) *tiklangan (rekonstruktiv) bilim* – huquqiy dalillarni xronologik ketma-ketlikda qayd qilish, tarixchining bilimlarni qaytadan tiklash (bilimlar rekonstruksiyasi) kabi ilmiy-ijodiy faoliyati jarayonida shakllantiriladi. Ushbu ilmiy-ijodiy faoliyat davomida (huquqiylik tamoyiliga asosan, huquqiy dalillarni o'rganishda maxsus huquqiy usullarni – tekstologik, diplomatik, tarixshunoslik va hokazolarni samarali qo'llash jarayoni bilan birga kechadi) tarixchi huquqiy dalillarni belgilaydi. Huquqiy voqelik to'g'risidagi yangi huquqiy dalillarni *rekonstruksiyasi* o'tmishni narrativ yoki jadvallar, sxemalar ko'rinishda qaytadan tiklaydi.

2) *empirik huquqiy bilish* – turli dalillar, hodisalar, jarayonlar o'rtasida muntazamlik va o'zaro aloqadorlik to'g'risidagi bilim bo'lib, tiklangan bilimga ishlov berish natijasi sifatida namoyon bo'ladi. Bu huquqiy bilish shaklining asosiy maqsadi huquqiy jarayonda takrorlanib turadigan huquqiy voqelikni asl mazmun-mohiyatini aniqlashdan iboratdir. Bunday tadqiqot olib borish davomida tarixchi yuqoriroq darajali – empirik dalillarni izlab topish imkoniga ega bo'ladi.

3) *nazariy huquqiy bilish* – huquqiy bilishning mazkur shakli nazariy bilish asosida empirik dalillarni tushuntiradi. Nazariy bilim vazifasi biron bir huquqiy voqelik haqidagi nazariyani

tariflash bilan bir qatorda huquqiy rivojlanish qonunlarini asl mazmun-mohiyatini asoslashga xizmat qilishdan iborat bo'ladi. Masalan, siyosatshunoslik davlat institutlarining amal qilish qonunlarini o'rganadi, tarix esa – ularning rivojlanish qonunlarini o'rganishga alohida e'tibor qaratadi. Shu nuqtai-nazardan qaraganda, huquqiy bilishning vazifasi huquqiy jarayondagi barqarorliklarni tushuntirish, ularning rivojlanishini nazariy jihatdan modellashtirishdan iborat deb hisoblanadi. Huquqiy bilish ijtimoiy ong shakli bo'lganligi sababli, uning funksiyalari (ya'ni vazifalari, usullari va natijalari) ijtimoiy jarayonlardagi o'zgarishlar bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi. Ijtimoiy ong esa "konkret huquqiy davrdagi ijtimoiy borliqni in'ikos ettiradigan ijtimoiy kayfiyatlar, kechinmalar, tuyg'ular, hissiyotlar, g'oyalar, qarashlar, farazlar va nazariyalar majmuidir"[6].

Huquqiy bilish rivojida tasniflash ham muhim ahamiyat kasb etadi. Tasniflash deganda biron turdagi predmetlarni, mazkur predmetlarga xos va ularni boshqa turdagi predmetlardan farqlovchi muhim belgilariga ko'ra, o'zaro bog'liq sinflarga ajratish, bunda har bir sinf hosil bo'lgan tizimda muayyan doimiy o'rnini egallaydi va guruhlariga bo'linadi. To'g'ri tuzilgan tasniflash tasniflanayotgan ob'ektlarning rivojlanish qonuniyatlarini aks ettiradi, ular o'rtasidagi aloqalarni ochib beradi hamda umumlashtiruvchi xulosa va prognozlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Huquqiy bilishning o'ziga xos jihatlari hamda bu bilimlarni haqqoniyligini ta'minlashda tanqidiy tafakkurning ahamiyati Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino va boshqa shu kabi ko'plab faylasuf mutafakkirlarimiz tomonidan ham qizg'in muhokama qilingan. Abu Rayhon Beruniyning o'z asarlarida aql va ong masalalariga katta e'tibor bergan. U kishi miyasi va besh hissiy organini o'zaro bog'langan, deb, ularga diqqat bilan qaradi. Beruniyning ta'kidlashicha, har bir tuyg'u ma'lum bir qo'zg'atuvchilar turiga munosabat bildirishga mo'ljallangan. "Ko'rishni qo'zg'atuvchi yorug'likdir... eshitishni qo'zg'atuvchi tovush bo'lib, uni havo unga yetkazadi... Hid bilishning qo'zg'atuvchisi hid bo'lib, uni burunga havo olib boradi... ta'm bilish hissini qo'zg'atuvchi (har xil) ta'm (taom)dir... Beshinchi tuyg'u – sezgi bo'lib, butun tanani qamrab oladi, u barcha a'zolar hamda organlarga xos"[7] – deb fikr bildiradi u. So'ng, "agar kishi ulardan (sezgi organlaridan) fikrlash va hukm chiqarish yordamida foydalansa, ushbu sezgilar orqali idrok etiladigan narsalarni o'rganishda katta muvaffaqiyatlarga erishishi mumkin"[8] – deydi. Beruniy kishi tomonidan ilmiy bilimlarga erishish yo'lini umumlashtirib: "Bu hissiy idrok qilish ma'lumotlaridan foydalangan aqlning yutug'idir"[9] – deb ta'kidlaydi. Shuningdek u tarixni anglashni o'ziga xos usul va uslublarini ishlab chiqib u o'zining huquqiy bilish uslubini quruq asosga qurmaganini o'z asarlari orqali isbotlab beradi. O'zining "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar", "Hindiston" asarlarini yozishda taqqoslash va solishtirish bilan huquqiy taraqqiyotni oldindan aytib berishga, tarixni bilish uslubini ishlab chiqishga harakat qilgan. Abu Ali Ibn Sino esa huquqiy bilish uslubida mantiqiy tafakkur, analiz va umumlashtirishni roliga

maxsus e'tibor qaratgan. Shuningdek, u o'zining huquqiy bilish uslubida kuzatish, taqqoslash, turli ma'lumotlarni yonma-yon qo'yishga, fikrlarni boshqarish kabi fikrlariga qiyoslash bu haqiqatni aniqlashga olib keladi deb ishongan. Umuman olganda, bu allomalarimizning huquqiy bilish haqidagi qarashlari o'zining dalillarga boyligi, mukammalligi va falsifikatsiyadan mutloq holi ekanligi bilan ham alohida ajralib turgan. O'z navbatida ular foydalangan empirik tadqiqot usullari ham huquqiy voqelikni xolisona yoritib berishda metodologik ahamiyat kasb etgan.

Ko'rinib turibdiki huquqiy bilishning nazariy va empirik darajalari bo'linadi. Huquqiy bilishning bu darajalari orqali tarixchi mavjud nazariy va empirik dalillarni atroflicha tahlil qiladi, bu dalillarni tajribada isbotlangan bilimlar orqali tekshiradi va oxir oqibat ayni shu huquqiy voqelik to'g'risida yangi huquqiy haqiqatga yaqinlashish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shuning uchun ham keyinchalik bunday huquqiy voqeliklar haqiqatini asoslashda tanqidiy tafakkuridan foydalanish muhim ekanligi haqida turli qarashlar shakllandi. Shu o'rinda tanqidiy tafakkur kategoriyasining falsafiy mazmun-mohiyatiga alohida to'xtalib o'tsak.

Hozirda O'zbekiston Respublikasi o'zining rivojlanishi borasida innovatsion davrni boshidan kechirmoqda. Jamiyatimizda tanqidiy fikrlash, har bir ma'lumotga tanqidiy munosabatda bo'lish kerakligini davrning o'zi talab qilmoqda. Bunda biz har bir berilgan ma'lumotga, materialga tanqidiy munosabatni ko'rsatishingiz kerak. Ayniqsa ta'limda, dars jarayonida bu holat ko'p ko'zga tashlanishi kerak. Ko'pincha dars berish jarayonida talabalar tomonidan o'qituvchiga berilgan savollarda buni guvohi bo'lamiz. Darslarda talabalar tomonidan shunday savollar va mulohazalar bo'ladi. Jumladan ular o'qituvchisiga – “Hozir innovatsion davrda yashayapmiz. Bizga yangi g'oyalar bering. Standart idealarni, loyihalarni yozing. Yangi g'oyani qayoqdan olamiz? Nima qilsak biz yangi g'oyaga ega bo'lamiz?” kabi mulohazalar va savollarni beradi. Shunda o'qituvchi o'quvchilar va talabalarga – “sizlarga berilgan ma'lumotlarni va o'sha ma'lumotlarning ma'lum bir bo'limi bo'yicha, nazariyalar bo'yicha, qoidalar bo'yicha, qonunlar bo'yicha muhim qismlarini hamma vaqt tanqidiy tafakkur ostiga oling. Tanqidiy tafakkur ostiga olsangiz, vaqt o'tishi bilan sizda tanqidiy tafakkur bo'lsa, keyinchalik bu tanqidiy tafakkur siz muammolarni keltirib chiqaradi. Muammolarning yechimi, muammoning qo'yilishi, bularning borligi, innovatsion g'oyalarning to'g'ilishiga ta'sir ko'rsatadi (sabab bo'ladi).” – tarzida javob bersa yoshlardagi metodik tanqidiy tafakkurkorlik va yangicha tanqidiy fikrlashga yordam bergan bo'ladi. Shu nuqtai nazardan bizning tadqiqot ishimiz huquqiy bilishda tanqidiy tafakkurga bog'liq muammolarni tahlil qilishga bag'ishlangan. Bunda tanqidiy tafakkur – tafakkurning, tasavvurning, anglashning harakati sifatida olib qaralgan va tanqidiy tafakkurning bu sohada konsepsiyalarning yetarli darajada asoslanmaganligini aniqlashdagi roli ko'rsatilishi bilan belgilanadi.

XULOSA

Xullas, yuqorida “huquqiy bilish” va “tanqidiy tafakkur” tushunchalariga berilgan ta’riflar va bu tushunchalarning falsafiy mazmun-mohiyatidan kelib chiqqan holda quyidagi mulohazalarni berish mumkin:

Birinchidan, hozirgi davrda huquqiy ongni boyitish, huquqiy madaniyatni mustahkamlash va huquqiy mushohada yuritish qobiliyatini shakllantirish huquqiy bilishning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Ikkinchidan, huquqiy tafakkur va huquq falsafasi orqali bugungi hayot mazmuni chuqurroq tushuniladi va kelajak falsafasi yuzaga keladi. Bu har bir insonning o’ziga xos tafakkur tarzini shakllantirish orqali shaxs sifatidagi fenomenini vujudga keltirishga, fe’l-atvorning shakllanishiga xizmat qiladi. O’tmishni tiklash, tarix haqiqatini o’z o’rniga qo’yishda tanqidiy tafakkur shaxs tafakkurini boyitadi, hayot falsafasi orqali islohotlar mohiyatini chuqurroq anglaydi.

Uchinchidan, tanqidiy tafakkur – bu huquqiy voqelikni mazmun-mohiyatini tushunishda har qanday olim yoki tadqiqotchi duch keladigan ongli munosabatdir. Huquqiy bilish rivojida tanqidiy tafakkurni bilimsizlik, ishonchsizlik, beqarorlik omili sifatida emas balki yangi bilimlarni yaratish manbai, ishonchli dalillarga suyanib haqiqat mohiyatini anglash ilmi sifatida baholashimiz to’g’ri bo’ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Piaje Jan, Inelder B. Genezis elementarnix logicheskix struktur. Klassifikatsiya i seriatsiya. Seriya: Psixologiya. XX vek. M. Eksmo-Press, 2002g. 416 s.
2. Melkevik B. Yuridicheskaya epistemologiya i uje-pravo [Tekst] / B’yarn Melkevik; [perevod s fransuzskogo V. A. Tokareva]. - Parij : Buenos books intern., 2017. - 135 s.
3. Pozner, Richard A. Rubeji teorii prava / Richard A. Pozner; perevod s angliyskogo Inni Kushnarevoy. - 2-e izd. - Moskva : Izdatelskiy dom Visshey shkoli ekonomiki, 2020. - 479 s.
4. Pujaev V.V. K voprosu o sudebnom pravotvorchestve v kontekste yestestvenno-sotsiologicheskogo ucheniya Fransua Jeni // Voprosi evolyusii pravovoy misli chelovechestva: sbornik statey Mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferensii. - Ufa: AETERNA, 2015. - S. 110-113.
5. Karimov I.A. Huquqiy madaniyatsiz kelajak yo’q. –T.: Sharq, 1998.5 b.
6. Karimov I. i dr. Metodicheskie posobiya po filosofskoy nauke. – T: TGPU im Nizomi, 2005. – S. 41
7. Abu Rayxon Beruniy. Sobranie svedeniy dlya poznaniya dragotsennostey. – M.: AN SSSR, 1963. –S. 8-9.
8. Abu Rayxan Beruni. Pamyatniki minuvshix pokoleniy. Izbr. proizv. –T.: AN SSR, 1963. T.2. –S. 252.